

УДК 316.74

**РЕФЛЕКСІЯ ІДЕЇ РОСІЙСЬКОГО
МЕСІАНІЗМУ В ПРОГРАМІ НОВОГО
ЕВАНГЕЛЬСЬКОГО ЖИТТЯ
І. С. ПРОХАНОВА**

**REFLECTION OF THE IDEAS OF RUSSIAN
MESSIANISM IN THE PROGRAM OF THE NEW
EVANGELICAL LIFE OF I. S. PROKHANOV**

Недзельський К. К.,

доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, Вищий духовний навчальний заклад «Таврійський християнський інститут» (Херсон, Україна), e-mail: k.nedzelsk@gmail.com

Марюхно Н. М.,

старший викладач, Вищий духовний навчальний заклад «Таврійський християнський інститут» (Херсон, Україна), e-mail: n-maryukhno10@ukr.net

Nedzelsky K. K.,

Associate Professor of the Department of Philosophy and Social and Humanitarian Sciences, Higher Spiritual Educational Institution «Tavrishesky Christian Institute» (Kherson, Ukraine), e-mail: k.nedzelsk@gmail.com

Maryukhno N. M.,

Senior Lecturer, Higher Spiritual Educational Institution «Tavrishesky Christian Institute» (Kherson, Ukraine), e-mail: n-maryukhno10@ukr.net

Експліковано й проведено змістовний та порівняльний аналіз ідеї російського месіанізму в соціально-політичному богослов'ї І. С. Проханова (1869–1935) – видатного діяча евангельського руху, голови Всеросійської спілки евангельських християн, з'ясовано актуальність її наукового дослідження в контексті відродження релігійно-церковного життя на пострадянському просторі.

Ключові слова: месіанізм, християнський месіанізм, Євангеліє, евангелічний рух, цезаропатизм, духовна реформа, слов'янофільство.

A meaningful and comparative analysis of the idea of Russian messianism in sociopolitical theology of I. S. Prokhanov (1869–1935), an outstanding figure in the gospel movement, the chairman of the All-Russian Union of Evangelical Christians, was discovered and the relevance of her scientific research in the context of religious revival was clarified – Church life in the post-Soviet space.

Keywords: messianism, Christian messianism, gospel, evangelical movement, cesaropatism, spiritual reform, Slavophilism.

Постановка проблеми. Приблизно столітній період, початком якого були 30–ті роки XIX ст., в російській історії був багатим на виникнення різного роду месіанських концепцій, автори яких намагалися визначити місце і роль Росії в світовому історичному процесі, її місці як православної держави серед християнських народів світу. Серед російських філософів і богословів, які так чи інакше торкалися теми історичної долі Росії, своїм оригінальним баченням російської месіанської ідеї вирізнявся видатний діяч евангельського руху, голова Всеросійської ради евангельських християн, полум'яний проповідник Євангелія Іван Степанович Проханов (1869–1935).

Слід зазначити, що тема російського месіанізму була започаткована ще на початку XVI ст. старцем

Філофеєм, автором концепції «Москва–третій Рим», згідно з якою на Росію покладалась місія рятівниці православної гілки християнської віри з огляду на загибель «другого Риму» – Константинополя, захопленого мусульманами у 1453 р. На час, коли з 1890–х років І. С. Проханов активно включився в евангельський рух, найбільш популярними в Росії були історіософські концепції слов'янофільів і панславистів, яких гостро критикував В. Соловйов за надмірне звеличування російського народу й проповідь ідеї зверхності російського православ'я відносно західноєвропейських християнських церков. Зважаючи на те, що І. Проханов закликав Росію до проведення реформи духовного життя шляхом евангелізації, його месіанське бачення майбутньої ролі в світовій історії заслуговує на наукове дослідження.

Метою написання статті є експлікація сутнісних ознак російського месіанізму в концепції нового евангельського життя І. С. Проханова й визначення на цій основі його відношення до найбільш типових концептів месіанства, що з'являлись в російській історіографії та історіософії протягом XIX – XX ст.

Висвітлення проблеми іншими авторами. З огляду на те, що богословська спадщина І. С. Проханова стала об'єктом наукового зацікавлення філософів і богословів відносно недавно, після краху комуністичної ідеології, дана проблема досі ще не дістала ґрунтовного вивчення, незважаючи на те, що актуальність її є очевидною. Відтак стаття була написана, по-перше, на основі аналізу праць самого І. С. Проханова та його біографів. Найбільш важливим інформативним джерелом є його унікальний автобіографічний твір «У котлі Росії», в якому кристалізовано його багатий досвід подвижника евангельського руху в Росії. По-друге, це літературні джерела найбільш відомих представників російської релігійної філософії, які розробляли російську національну ідею з урахуванням християнського варіанту месіанізму: В. С. Соловйова, М. Бердяєва. Як протилежність християнському месіанізму є панславістська його пропозиція М. Я. Данилевського. Нарешті, цінну інформацію можна було віднайти в монографіях та статтях сучасних російських і українських дослідників, що виявляють зацікавлення до теми російського месіанізму, зв'язаної з ідеологемами «Москва – третій Рим» та «Русский мир».

Виклад основного матеріалу. Становлення І. С. Проханова як богослова, видатного діяча російського евангельського руху, невтомного проповідника Євангелія відбувалося в період поширення різного роду пророцтв й бурхливих дискусій, в яких представники російської інтелігенції, зокрема релігійні філософи і богослови піднімали проблему месіанського призначення Росії в світовій історії. Таке поживлення історичної і месіанської свідомості російського суспільства було викликано насамперед духовним пробудженням його низів з приводу відміни кріпосного права у Росії (1861 р.) та ознайомлення освічених верхів з європейськими соціально-

політичними вченнями й напрямками філософської думки. Було відчуття необхідності грандіозної перебудови усїєї архітектоніки суспільного життя європейської спільноти й Росії пророкували особливу роль у її реалізації.

Однією з таємниць сучасної російської історії є загадка приходу до влади в православній Росії «безбожної» комуністичної влади, – влади, яка власне стала на перешкоді реалізації будь-яких християнських пропозицій оновлення духовного життя російського народу. А передусім Проханівського проекту, який на початковому етапі довів свою творчу силу. Те, що у XX ст. стала помітною секуляризація християнської Європи не може бути достатньою відповіддю на питання про те, чому в Росії перемогли безбожники.

Російський релігійний нігілізм не є вигадкою адептів комуністичної ідеології. Його початок треба слід шукати ще в відомій концепції «Третього Риму» псковського старця Філофея, сформульованій ним на початку 20-х років XVI ст. і яка несла у собі дві інтенції: християнську есхатологічну та великодержавно-імперську. В цій ідеологемі, яка в процесі її освоєння російської месіанською свідомістю врешті решт набуде сучасного виразу «Москва – третій Рим», містяться дві конкуруючі між собою ідеї – ідея Царства Божого та ідея царства кесаря.

Після втрати Візантією політичної незалежності у 1453 р., а відтак, грецькою церквою Константинополя (другого Риму) – як її оплоту, московське «царство кесаря» перебирає на себе обов'язок захистити «Царство Боже», тобто візантійське православ'я й стати цитаделлю усього світового православ'я. Відомо як ця проблема вирішується в Євангелії: «Тож віддайте кесареві – кесареві, а Богові – Боже» (Мт. 22:21).

Хоча Філофей у своєму посланні до князя Василя не лише покладав на нього величну місію захищати православ'я силами світської держави, але й нагадував на його обов'язки як охоронця християнства, проте, «досить швидко московські государі узрили в ідеях старця й дещо більше того: новий релігійний статус Москви робив її політичним центром усього християнського світу» [6]. Фактично йдеться про узурпацію духовної, церковної влади владою політичною, світською, що не припустимо з точки зору християнського принципу розподілу двох гілок влади й неминуче призводить до аномалії цезаропапізму, від якого потерпав й «другий Рим» – Візантія. Коли І. С. Проханов закликає до того, щоб відокремити церкву від держави, то у такий спосіб він виступає проти цезаропапізму, який заганяє російську православну церкву в політичну неволю з тяжкими для неї наслідками.

Щоб краще зрозуміти суперечливу суть трансформації й еволюції Філофеевської ідеї «третього Риму», наведемо слова відомої російської дослідниці Н. В. Сініциної, що присвятили спеціальну аналізу початкового змісту ідеї, її витоків і контексту: «Два образи «Третього Риму», що з'являються на зорі виникнення ідеї,

в майбутньому перетворяться в історіографічні й історіософські трактування, що мають не тільки різний, але й протилежний сенс» [9 с. 6]. Й кінець XIX століття засвідчує правоту цього ствердження Н. В. Сініциної.

На час формування месіанської свідомості І. Проханова найбільш впливовими у Росії були історіософські концепції слов'янофілів та панславистів, в яких підкреслювалась винятковість російського православ'я. Можливо є якась символіка у тому, що саме в рік народження І. Проханова виходить друком книга головного ідеолога панславизму М. Я. Данилевського «Росія і Європа», в якій він виступає проти «європоцентричної» зарозумілості європейських мислителів, але навзаєм пропонує не принцип рівності усіх народів і національних культур, як можна було б очікувати, а зверхність російської душевної організації. Його рефлексії щодо історичної ролі Росії в світовій цивілізації варто навести як свого роду приклад месіанської ідеї, яка є діаметральною протилежністю її євангелічно спрямованій Проханівській рецепції.

В радянському Філософському енциклопедичному словнику (1983 р.) М. Я. Данилевський презентований як «російський публіцист, соціолог і природодослідник, ідеолог панславизму». Зазначається, що «Слов'янофільську ідею протистояння «месіанської» культури Росії культурам Заходу, Данилевський вульгаризує, убираючи її в проповідь боротьби російської державності з іншими народами». Виявляючи свою відданість російській імперії, він «санкціонує політичні устремління царизму, виправдовує його великодержавний шовінізм й політику національної ворожнечі». Цілком природно, що М. Данилевського про «вороже протистояння культурно-історичних типів усьому оточуючому світу» було критично сприйнято ліберально мислячими істориками і філософами, зокрема В. Соловйовим і М. І. Карєєвим, «як відхід від гуманістичних традицій російської культури».

Вже одного цього достатньо, щоб зробити висновок про несумісність панславистського погляду на месіанське призначення Росії із справжніми християнськими духовними і моральними цінностями. А відтак панславистська історіософська концепція М. Я. Данилевського ставить його месіанізм «по той бік» власне християнського месіанізму.

Однак звернемося до його головної праці «Росія і Європа», в якій пророкується перемога у XXI столітті найдосконалішого «чотирьохосновного» слов'янського культурно-історичному типу, в якому, за прикладом Малоросії, що об'єдналась з Росією після отримання незалежності від Польщі, й інші слов'яни мають визнати її гегемонію в слов'янському союзі. Цікаво, що обґрунтування російської гегемонії в слов'янському союзі, який формується на основі виявлення «політичного такту», усіх слов'янських народів потрапляючи «під руку» Москви, як це зробила Україна у XVII ст. М. Данилевський вбачає в унікальних властивостях психічного устрою російського народу, що дали

йому вірне чуття обрати єдино правильну, істинно християнську, «лагідну» православну віру.

В розділі «Різниця в психічному устрої» даної книги М. Я. Данилевський стверджує, що романо–германським народам (до яких він виявляє неприховану ворожість передусім через те, що «спотворили» православну віру й вчинили її розкол) притаманна така загальна для їхнього психічного складу риса як насильництво [5, с. 179]. Оскільки протягом тривалого часу їхній інтерес до релігійної сфери був дуже високим, постільки перші прояви насильництва європейського характеру знайшли своє вираження у формі релігійної нетерпимості [5, с. 180]. Релігійній нетерпимості європейців М. Данилевський протиставляє «терпимість», як відмітну рису російського характеру, що проявляла себе вже «в найгрубіші часи», тобто ще до Володимирового хрещення Русі. Далі ідеолог панславізму вдається до софістики й «дводить», що терпимість як прикметна риса російського характеру дозволила сприйняти християнську віру без її спотворення у найчистішій православній формі. «Те ж православ'я було спочатку й релігією Заходу, проте, як ми бачимо, воно зазнало спотворення власне під впливом насильства романо–германського характеру. «А те, що воно не зазнало подібного спотворення у російського й взагалі у слов'янських народів, то це означає, що в їхніх природних властивостях не було передумов для такого спотворення, або, в крайньому випадку, вони були настільки слабкими, що не змогли пересилити того лагідного духу, яким віяло від християнства, й напроти, засвоївши його собі, цілковито йому підкорились» [5, с. 187]. В цій слов'янофільській софістиці, зітканий із суцільних протиріч, Данилевський намагається довести зверхність слов'янського характеру над романо–германським. На його переконання, завдячуючи специфічній рисі слов'янства – лагідності (терпимості) – вдалося зберегти християнську віру у її православній первозданній чистоті. Але автор «Росії і Європи» не помічає, що вже сама констатація такої зверхності є свідченням релігійної нетерпимості. Тобто, на словах виступаючи проти «європоцентризму», на ділі він воліє встановити принцип «слов'яноцентризму», а в самому слов'янстві – гегемонію «москвоцентризму». За цими міркуваннями Данилевського стоїть його крайній етатизм: «Якщо... із усіх слов'ян один російський народ зумів облаштуватися міцною державою», то передусім зобов'язаний цим «внутрішнім властивостям своїм», але також й тому, що народи, які входять у склад цієї держави не зазнали «деструктивного впливу чужого західного життя». Висновок з цього напрашується.

Тож навіть цього, далеко не повного аналізу слов'янофільсько–панславістського варіанту месіанізму, який в найбільш характерній його формі знаходимо в ідеолога панславізму М. Данилевського достатньо, щоб констатувати його протилежність Проханівській месіанській ідеї, яка признає універсальний характер для усіх народів вселенського християнства, а не його

націоналізованої версії. Доктрина Євангельських християн, біля витоків якої стояв Проханов, чітко вказує на несумісність панславістській ідеї винятковості російського народу з огляду на євангелічний принцип у рівності усіх людей і народів перед Богом: «Ми віримо, що особливості народів повинні слугувати для кінцевого блага усього людства й не повинні слугувати причиною роздорів або війн» (див. «Віровчення Євангельських християн», розд. XVI). Для Проханова зовсім не характерно звеличування пасивного, споглядального способу життя християнина, тобто того, що Данилевський називає «лагідним» (рос. «кротким») православ'ям. Для лідера Євангелічного руху нього християнство є войовничим, активно наступальним, воно не повинно закликати людину до пасивного смирення, соціального індуферентизму. «Хоча споглядальний стан душі є необхідним, хоча ми повинні зігрівати наші почуття молитвою й спілкуванням з Богом, та все ж таки головне призначення нашого життя є не спокій, а наполеглива й незупинна праця в Його розбудові» [8, с. 10]. Констатуючи вагомий успіх місіонерів Євангельських християн, він зазначає: «Фактично ми розпочали духовне захоплення Росії, й підкорили б усю територію, якби не втручання атеїзму» [7, с. 141]. Це звіт радше військового генерала, аніж християнського проповідника. Однак для російського православ'я смиренність є чеснотою. Очевидно, що цезаропапізм російської православної церкви воліє мати слухняний у своїй неосвіченій покірливості народ, звідси й прагнення її ієрархів «оберігати» його від впливу войовничого Євангелія.

Оцінюючи релігійну і духовну ситуацію в Росії шістдесятих років XIX ст., Проханов звертає увагу на поширення різних пророцтв щодо виконання Росією якоїсь надто важливої місії в житті цілого людства. Він констатує, що американські та європейські «релігійні мислителі» намагались розкрити таємницю Росії звертаючись до пророцтв із книг Єзекіїля, Даниїла та Одкровення Іоанна Богослова. Й дійшли до висновку, що Росія має відіграти таку визначну доленосну роль в історії людства, яка буде незрівнянно вагомішою, від участі в ній інших народів. Вказуючи на це, Проханов намагається вияснити, що означає «ця роль» й зводить усі існуючі месіанські пророцтва щодо Росії до трьох основних напрямів. Одна група пророків з песимізмом говорить про антихристиянську роль Росії, нагадуючи про Гога і Магога в Одкровенні Іоанна Богослова (20:7). Друга група перебуває у стані невирішеності, як, зокрема В. Соловйов, відомий філософ і теолог, яку він висловлює в одному із своїх віршів: «В що перетвориться Росія! / В рать Артаксерса / Чи в край Христа?». Третя група – оптимістів – тих, хто ідеалізує роль Росії й передрікає їй вічне і славне майбуття. І. Проханов явно на їх стороні. Головним з цих «оптимістів» він називає «письменника–пророка» Ф. Достоєвського, який заявляв, що «вбогість російського народу є виявом його наближеності до Бога» [7, с. 17].

Неважко зрозуміти чому І. Проханов так зворушливо сприйняв ці слова Достоєвського. Виховуючись в родині молокан, він з дитинства потерпав від ідких прискіпувань і насмішок однолітків і з цієї причини почав ідентифікувати себе з переслідуваною християнською меншиною, проводячи паралель між своїми стражданнями за віру та стражданнями Христа. Він вважав, що Федір Достоєвський справив на нього величезний вплив, позаяк був «найвизначнішим із письменників, які описували страждання людей». Тому не дивно, що месіанське висловлювання Ф. Достоєвського стосовно Росії зацікавило його: «Як Христос в перше пришестя був народжений у яслах, так само Він буде народжений знову у душах російського народу, тобто врешті рещт буде явлений усьому світові через російський народ» [7, с. 17].

Знаходячись під впливом месіанських пророцтв своєї епохи, І. С. Проханов виносить з них й своє особисте переконання у тому, що в майбутньому Росія відіграє винятково важливу роль в світовій історії, яка «переважатиме усі відомі в світовій історії прецеденти». Щоб пророцтва справдилися, переконаний він, Росія «має прийняти Христа і Його Євангеліє, як основу життя й відновити первісне Апостольське християнство» [7, с. 17]. Тож з самого початку прийняття російської ідеї месіанізму І. Проханов надає їй принципово христосентричного спрямування, й це радикально відрізняє її від поширених у його час панславистських та слов'янофільських месіанських концепцій, що будувались на апіорному визнанні якихось виняткових душевних властивостей, притаманних тільки російському народу й відповідно, особливій наближеності через це до духу християнської віри. Тому варто розглянути особливості месіанської концепції І. С. Проханова в світлі критичного розгляду позицій панславізму та слов'янофільства, до якого вдавались такі представники російської релігійної філософії, як В. Соловйов та його послідовник, М. Бердяєв.

Відомо, що В. Соловйов гостро критикував слов'янофілів передусім за їхню «віру» у російський народ, що спотворювало саму суть християнської віри: «Для слов'янофілів православ'я є атрибутом російської народності; воно є істинна релігія, врешті рещт, лише тому, що його сповідує російський народ» [10, с. 437]. Тому, зважаючи на те, – пояснює філософ, – що в свідомості російських людей, починаючи з московської епохи, саме «християнство втратило притаманне йому універсальне значення й перетворилось в атрибут російської народності», то, ясна річ, що й «церква перестала бути незалежною соціальною спільністю, злилася в єдине нероздільне ціле з національною державою, засвоїла властиву їй політичну задачу й історичне призначення» [10, с. 418]. Подібного роду критику слов'янофільства можна знайти у В. Соловйова в різних його статтях та філософських трактатах, але й наведених висловлювань цілком достатньо для розуміння того, що слов'янофільство з його переконаченим уявленням про сутність християнства було нездоланною перешкодою

для втілення у реальне життя Проханівського проекту духовного реформування Росії. Далі проведемо порівняння історіософських поглядів І. Проханова та М. Данилевського, як ідеолога панславізму, які у відношенні до християнського віровчення є протилежностями. Якщо свою історіософію Проханов вибудовував на християнському месіанізмі, то панславист Данилевський був близьким до духу юдейського месіанізму. Щоб краще зрозуміти позицію лідера євангелічного руху в Росії, звернемося до роз'яснення М. Бердяєва суті самого поняття «месіанізм».

Передусім М. Бердяєв застерігав від змішування двох різновидів месіанізму – юдейського та християнського. Юдейська месіанська свідомість як така, – пояснює філософ в статті «Душа Росії», – є світовою і наднаціональною й нею може володіти лише один народ, так само може бути лише один Месія. Проте, після явлення Христа, месіанізм в давньоєврейському сенсі стає вже неможливим, позаяк для християнського світу не може існувати якийсь один обраний народ, адже «Христос прийшов для всіх народів й усі народи мають перед судом християнської свідомості свою долю й своє призначення». Християнство є остаточне утвердження єдності людства, духа уселюдської й всесвітності. Тож, наголошує М. Бердяєв, «месіанська свідомість не є націоналістичною свідомістю, навпаки, вона глибоко протилежна націоналізму, позаяк ця свідомість універсальна». Отже, приходиться до висновку філософ: «Християнська месіанська свідомість не може бути ствердженням того, що один лише російський народ має величне релігійне покликання, що він єдиний – християнський народ, що він обраний для християнської долі й християнської справи, а усі інші народи – нижчі, не християнські й позбавлені релігійного покликання» [3, с. 20].

Цілком очевидно, що ці роз'яснення Бердяєва спрямовані насамперед проти слов'янофільської та панславистської зарозумілості стосовно ролі і місця російського православ'я в світовому християнстві. «Християнська месіанська свідомість може бути лише усвідомленням того, що в прийдешню світову епоху Росія покликана промовити нове слово світові, як сказав його вже світ латинський та світ германський» [3, с. 21]. Однак, це не виключає того, що в «християнському світі можливий пророчий месіанізм як усвідомлення виключно релігійного покликання якогось народу», однак, якщо очистити його від «усього нехристиянського, від національної гордині й зарозуміння, від збивання на шлях старого єврейського месіанізму з одного боку та нового виняткового націоналізму з іншого» [3, с. 20].

З огляду на Бердяєвську вимогу стосовно очищення російської месіанської ідеї «від усього нехристиянського», можна стверджувати, що І. С. Проханов в своєму соціально-політичному богослов'ї дотримується її апіорі, позаяк сповнений твердого переконання у тому, що духовне реформування Росії можливе лише на основі

Євангелія, а відтак сприймає ключову християнську ідею рівності усіх людей і народів перед Богом як керівний принцип утілення її у реальний процес євангелічного оновлення російського релігійно-церковного життя. Невипадково в його працях немає жодного натяку на те, що російський народ має якісь привілеї в християнському світі з огляду на винятковість його душевних якостей, адже це неминуче поставило б його за межі самого християнства, яке визнає гріховність усіх людей без винятку. В процесі Євангелізації усієї Росії Проханов росіян, «братів інших національностей: осетинів, кабардинців, вірменів, грузинів, циганів та інших. Сила Євангелія справила великий ефект, навіть, на ці неосвічені племена» [7, с. 226].

Послідовно дотримуючись християнського принципу рівності усіх людей перед Богом, І. Проханов далекий від того, щоб підтримувати панславістську та слов'янофільську ідею унікальної винятковості російського народу, що ставить його понад усіма іншими християнськими народами, а відтак звільнює від обов'язку звіряти свої думки і учинки згідно з Євангелієм. В XVI розділі євангельської доктрини «Віровчення євангельських християн», основу якої розробив сам Проханов, на це чітко вказано: «Люблячи свій народ й будучи готовими віддати за нього блага наше життя (Рим. 9:1–4), ми не можемо, заради цієї любові, ненавидіти будь-який інший народ» (Лк. 10:25–37). Водночас визнається, що кожен народ має свою владу, своє покликання перед Господом: «Ми віримо, що особливості народів повинні слугувати для кінцевого блага всього людства і не повинні слугувати причиною розбрату та війн». Й, керуючись такою настановою, Проханов вважав, що залучати до Євангелізації слід усі народності Росії, як росіян, так і «братів інших національностей: осетинів, кабардинців, вірменів, грузинів, циганів та ін.» [7, с. 226].

М. Бердяєв ґрунтовно розробляв типологію месіанічних концепцій, що може бути використаним з методологічної точки зору до програми Євангелічного пробудження Росії. Окрім змістовного відокремлення християнського та юдейського типів месіанізму у М. Бердяєва знаходимо й інші підходи до поділу цього поняття за різними підставами. Використовуючи дихотомічний принцип поділу поняття, М. Бердяєв зазначає: «Є месіанізм національний і месіанізм універсальний, месіанізм індивідуальний і месіанізм колективний, месіанізм переможний і месіанізм страждальницький, месіанізм поцейбічний і месіанізм потойбічний» [1, с. 526]. Окрім цього Бердяєв поділяв усі види месіанізму на «істинні або хибні, відкриті або приховані» [1, с. 525]. Що стосується месіанської концепції Проханова то в ній найвиразніше заявляє про себе тема страждання за віру й оптимістичної віри в кінцеву Євангелія.

Так само, як Христос страждав задля спасіння роду людського, який повинен був загинути через гріх, й російський народ страждає через втрату Євангелія, як головної істини християнського

віровчення. В великих духовних негараздах, неймовірних стражданнях російського народу Проханов бачить позитив, співвідносячи їх із стражданнями самого Христа. «Через великі страждання в Світовій війні і від голоду, серця людей були підготовлені до прийняття Євангелія» [7, с. 228]. Росію лідер євангельських християн уявляє собі як «величезну похмуру тюрму, в якій гнітяться мільйони людей», і про це напише він у своєму Заклику до воскресіння усім церквам від 1928 року [7, с. 261]. Багато настраждався за свою віру у Євангеліє й сам Проханов, проте його це не тільки не змусило його зрадити своїй вірі, а навпаки, лише зміцнили її. Й він глибоко вірить у те, що духовний досвід перенесених страждань за віру є необхідною передумовою відродження і повернення в істинне християнство.

В своїй позитивній оцінці «страждальницького етапу» на шляху до перемоги істини Святого Писання, І. Проханов виходить із християнської есхатології. Ще в старозавітному профетизмі виявлена в пророчих передбаченнях страждальницька передумова месіанічних очікувань, – шлях до щасливого життя Божого народу пролягає через низку важких й жорстоких випробувань та політичних негараздів [4]. Й так само як ветхозавітні пророки, Проханов переконаний, що бідування мають лише тимчасовий, перехідний характер й слугують свого роду сильним очищувальним вогнем. Тож, неймовірно важкі страждання російського народу в його розумінні мають глибокий месіанічний сенс – привести зневірених народ до Євангелія, щоб вже через нього перейти від песимізму до життєдайного оптимізму.

Завдячуючи оптимістичній настанові свого духа І. Проханов у російському православ'ї бачить не свого лютого ворога, який воліє будь-що знищити його дітище – російську євангелічну церкву, а християнську конфесію, яка «втратила Євангеліє» через нехтування Словом Божим й через це конче потребує сторонньої підтримки, щоб наблизитись до Христа. «Якщо судити безпристрасно, то, у всякому випадку, в історії народів прийняття християнства навіть в спотвореній формі, завжди було кроком уперед» [6, с. 5]. Навіть, саме по собі формальне обрання християнської віри, без глибокого його сприйняття розумом і серцем дає шанс не лише власного Євангелічного пробудження, але й готовності взяти на себе місію євангелічного оновлення усіх християнських церков і деномінацій у світі. Розуміючи, що корінь усіляких негараздів в релігійно-церковному житті Росії йде від перетворення православної церкви в підручний засіб державної влади, тобто, від цезаропаїзму, І. Проханов з оптимізмом сприйняв декрет нової влади про відокремлення церкви від держави, вбачаючи у цьому встановлення довгоочікуваного в Росії принципу свободи совісті, як необхідної умови духовного реформування Росії.

Маючи на увазі месіанське покликання Росії, яке неминуче здійсниться в майбутньому, І. Проханов

сприймав утиски і переслідування як тимчасове явище. Й досвід раннях християн–мученів лише укріплювали його месіанську надію на Росії. Й коли православна церква після прийняття декрету про відокремленні церкви і держави втратила державну підтримку, І. С. Проханов як голова Євангельських християн складає «Відозву до російських православних ієрархів» з тим, що допоїти їм вийти із цієї скрути. В цьому документі І. Проханов насамперед зазначає, що євангельські християни вибачають своїх православних гонителів «в ім'я Того, Котрий вибачає нас».

Таким чином, можемо стверджувати, що ідея російського месіанізму І. С. Проханова відповідає принципам вселенського християнства, а відтак немає нічого спільного з «націоналізованою церквою», конфесійно обмеженою національною зарозумілістю, позаяк він в сприйнятті його істин звертається до Біблії, як до чистого духовного джерела «вічного Євангелія». Про універсальний характер християнства І. Проханова свідчить його прагнення здійснити широкомасштабну реформу духовного життя усіх християнських народів. Готуючись відвідати деякі західноєвропейські країни та Америку у 1928 році І. Проханов підготував спеціальний заклик–звернення до усіх деномінацій й церков світу від «страждаючої церкви євангельських християн». Його «Заклик до воскресіння» був адресований також і до Православної церкви Росії, незважаючи її «традиції, ритуалізм та фанатизм».

Визнання великої месіанської ролі Росії пов'язується ним з особливостями історичного моменту, в якому вона знаходиться: «Російські християни мали унікальний досвід у гоніннях від уряду. Нині Росія стала полем дуже гарячого зіткнення між атеїзмом та християнством й тому: «Ми в Росії маємо глибоке переконання, що разом з нами усі християнські церкви і деномінації переживають жахливу кризу. З одного боку, очевидно, що причина цієї кризи – зневіра, яка невпинно зростає повсюди, ми маємо схилитися у смиренні перед відкриттям того, що невіра як така існує» [7, с. 255].

Основною причиною сучасного зневір'я і бездуховності серед християнських народів, на думку Проханова, є перешкоди у вивченні Євангелія. «Треба запитати себе, чи могло Євангеліє виявити свій вплив на народи тією мірою, як це необхідно, за тих умов, у яких існували народи протягом століть?» [8, с. 5]. Для нього це питання є риторичним, адже відповідь на нього напрошується сама собою: «Виявляється, що протягом цілих століть уряди різних держав і духовенство, католицьке і православне, ретельно приховували Євангеліє (Біблію) від народів. Католицьке духовенство доходило до того, що забороняло, навіть, читання Біблії, а в нас, в Росії, багато років *гальмувався* и *затримувався* переклад Біблії зі старої незрозумілої слов'янської мови на зрозумілу російську мову» [8, с. 5]. А тому й не дивно, що «рідко хто з мільйонів російського народу у наш час може пояснити значення слова

Євангелія, а тим паче – сутність християнства» [8, с. 5]. Відтак, ясна річ, що за таких умов Євангеліє не могло здійснити належного впливу на життя російського народу. І він абсолютно переконаний у тому, що ситуація з духовністю російського православного загалу була б радикально іншою, якби Євангеліє безперешкодно проникало у життя народів й люди належним чином прийняли вчення Христа й виховувались у ньому від початку й до кінця. «Без сумніву, воно б творило ті чудеса, які мали місце у перші віки християнства, й загалом життя народів Європи й усього світу виглядало б у наш час зовсім по–іншому» [8, с. 5]. «Євангельський рух в Росії має на меті зняття духовних затворів з людських душ й широке розкриття сердець людських для сприйняття животворних променів ніколи не старіючого духовного сонця – Євангелія, що творить «усе нове» [6, с. 6].

Він категоричний у тому, що «Новий стиль життя російського народу має вибудовуватись тільки на основі Євангелія» [7, с. 259–260]. І ця категоричність є цілком зрозумілою, адже саме на Росію покладається велика місія бути прикладом у розбудові нового життя на євангелічних засадах. Й тут Проханов безперечно має рацію, якщо брати до уваги повну поразку комуністичної ідеології наприкінці ХХ ст. і яка виголосила чи не найголовнішим своїм завданням боротьбу з релігією, щоб шукати скарбів щасливого життя «не на небі, а на землі». Не в останню чергу саме комуністичний експеримент у найбільшій країні світу став завадою на шляху утілення Проханівського месіанічного проекту в реальну життєву практику.

Однак поки що залишається без задовільної відповіді питання про те, чому не вдалося хоча б у цілому реалізувати Проханівський проект духовного реформування Росії, який давав можливість вийти її православній «націоналізованій церкві» на шлях Євангелічного християнства.

Якоюсь мірою відповідь на нього підказує нам М. Бердяєв, який, знаходячись у вимушеній еміграції через свою релігійно спрямовану філософію, намагався дошукатися до причин тієї лютої ненависті комуністів до християнства та релігії як такої, що зрештою вилилася в бузувірську ідеологію і практику так званого «войовничого атеїзму». Довівши, що знищуючи християнську релігію, комуністична ідеологія прагнула сама стати релігією для народу, філософ констатує, що це їй власне і вдалося. Коли у листопаді 1917 року більшовики прийшли до влади в Росії, то їх влада не потребувала сакралізації: комуністична ідеологія успішно зайняла те місце, яке до цього часу посідала православна церква. Однак не можна звільняти від каяття і саму православну церкву: «Християни, які звинувачують комуністів за їхнє безбожжя і за антирелігійні гоніння, не повинні були усю провину покладати винятково на цих комуністів–безбожників, вони мали б і на себе взяти частину провини, і чималу частину. Вони повинні були бути не лише обвинувачами і суддями, але й каятися» [2, с. 139].

Й далі М. Бердяев просто конкретизує проблему з точки зору її християнської основи: «зрада заповідям Христа, перетворення християнської церкви у засіб для підтримання пануючих класів не могло не викликати з огляду на людську слабкість відпадиння від християнства тих, котрі змушені страждати від цієї зради і від цього спотворення християнства» [2, с. 139]. Власне під цими словами міг би підписатися й вимушений російський емігрант І. С. Проханов.

Перші майже два десятиліття вже третього тисячоліття християнської ери засвідчують, що Росія ніяк не вийде з під солодко-націоналістичного туману Філофеївської концепції «Третього Риму». Запущена в російський політичний дискурс пострадянська ідеологема «Русского мира» виявилась його модернізованою реінкарнацією. «Нині замість проповіді Бога Патріарх Кирило сповіщає про високі цінності «Русского мира», у цій проповіді кожний другий звук є фальшивим, позаяк від рівності народів «Русского мира» Патріарх переходить до примату загальноросійського». Незважаючи на те, що в ХХ ст. Росія пережила велику трагедію саме через спотворення, або й повне заперечення головних істин Євангелія, пропонується в «демократичній» обгортці все та ж ідея російського великодержавного шовінізму: «Замість Христа, Живого Бога, нам пропонують поклонитися ідолу: Російській Церкві, Російському Світу, Російській культурі. Проте ідоли – завжди ідоли. Навіть якщо вони не з дерева і срібла» [11].

Переходячи до висновку, зазначимо, що коли І. С. Проханов активно включився в російський євангелічний рух, то не в останню чергу надихався ідеєю російського месіанізму у виробленні своєї програми проведення духовної реформи релігійно-церковного життя у Росії шляхом Євангелізації. Його відомий автобіографічний твір «В котлі Росії» наскрізь просякнутий оптимізмом месіанської надії на здатність російського православного народу самому відродитись, пройшовши через євангелічне очищення і відродження своєї християнської віри й подати приклад у цьому європейським народам, які переживають наступ зневіри. Навіть сама титульна назва його головної праці «В котлі Росії» сповнена «месіанської напруги»: термін «котел» в даному випадку може символізувати напружений зцілюваний духовний процес «переварювання», або «переплавлення» усіх відхилень російського православного народу від істинно християнської віри, його очищення й відродження в «одвічно новій» правді Євангелія. Відтак, його біографія може бути зрозумілою лише у зв'язку з історією Всеросійського союзу Євангелістських християн.

Те, що таке очищення-реформування необхідне говорилося й до І. С. Проханова, але він був чи не першим, хто не тільки констатував негаразди в російській православній церкві, але й розробив програму їх подолання й робив усе можливе і неможливе особисто для її практичного впровадження у життя. Закликав соратників і палкою проповіддю, і особистим прикладом включитися в справу духовного відродження Росії

й щиро радів, коли бачив як під його проводом зростає чисельно й поширюється на усю територію російський рух Євангелістських християн. Й не його, мабуть провина, що грандіозну роботу з успішно розпочатої євангелізації російської церкви було згорнуто, адже Проханівській програмі протистояв підтримуваний диктатурою більшовицької держави російський комуністичний месіанізм, що відкидав усю християнську есхатологію й самого Христа, а на його місце ставив людську абстракцію «російський пролетаріат» з його місією «порятунку» людства, шляхом його тотальної атеїзації.

На жаль в нинішній Росії у більшому запиті є месіанські очікування ідеолога панславизму М. Я. Данилевського, з його звеличенням російської «незбагненої» душі й проповіддю релігійної та національної ворожнечі. По суті це шлях входження у християнство через «широкі двері», що не вимагають глибокого проникнення у його суть. Натомість своєрідним епіграфом до Проханівського Євангелічного оновлення російської православної церкви могла б бути настанова Христа з Нагірної проповіді: «Увійдіть тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога що веде до погібелі, – і нею багато-хто ходять. Бо тісні ті ворота, і вузька дорога, що веде до життя, – і мало таких, що знаходять її!» (Мт. 7:13–14).

Висновок. Із викладу основного матеріалу по темі статті, можна зробити наступний висновок. У Проханова месіанська ідея не лише «присутня», а вона може розглядатися однією з центротворюючих ідей усього його соціально-політичного богослов'я, якщо взагалі не провідною. Він розуміє, що прагнення врятуватися в сучасному світі (земному світі) якомусь одному християнському народові – це шлях у нікуди. Звідси й його есхатологічність – «всехристиянська» масштабність проекту Євангелічного оновлення. Й звідси його розуміння історичної долі Росії як такої, що стоїть «не над усіма іншими християнськими народами», як повелитель і законодавець, «власниця» християнських таїн, а яка знаходиться «серед них» згідно з євангелічним принципом рівності. Й найголовніше: виконання християнською Росією своєї глобальної місії неможливе без реформування релігійно-церковного життя, яка давно вже очікує на зміни. Тобто ця місія має бути християнською, що визнає християнський принцип рівності усіх народів, а не скалькованою з юдаїзму, який несе у собі ідею національної винятковості обраного народу.

Список використаних джерел

1. Бердяев, НА., 2006. 'Дух и реальность', М.: АСТ; Харьков: Фолио, 679 с.
2. Бердяев, НА., 1990. 'Истоки и смысл русского коммунизма', М.: Наука, 224 с.
3. Бердяев, НА., 1990. 'Судьба России', М.: Изд-во МГУ, 256 с.
4. Покровский, АИ., 1908. 'Ветхозаветный профетизм как основная, типичная черта библейской истории Израиля', Журнал «Богословский вестник», Москва, №4, с.764–793. [online] Доступно: http://www.odinblago.ru/profetizm_osnova

5. Данилевский, НЯ., 1991. 'Россия и Европа', М.: Книга, 574 с.
6. Новикова, Л., Сиземская, И. 'Идеи мессианизма в русской философии'. [online] Доступно: http://ecsocman.hse.ru/data/310/863/1216/006_Novikova.pdf
7. Проханов, ИС., 1993. 'В котле России', М.: Протестант, 255 с.
8. Проханов, ИС., 1925. 'Новая, или Евангельская жизнь', Журнал «Христианин», Ленинград, №1, с.4–23.
9. Синицына, НВ., 1998. 'Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции (XV – XVI вв.)', М.: «Индрик», 416 с.
10. Соловьёв, ВС., 1989. 'Сочинения в двух томах. Т.1. Философская публицистика', М.: «Правда», 687 с.
11. Чорноморець, ЮП. 'Російський світ патріарха Кирила (із боєм за долю РПЦ і особисто патріарха)'. [online] Доступно: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/2009/11/10/27713.html>

References

1. Berdjaev, NA., 2006. 'Duh i real'nost' (Spirit and reality)', М.: АСТ; Хар'ков: Фолио, 679 с.
2. Berdjaev, NA., 1990. 'Istoki i smysl russkogo kommunizma (The origins and meaning of Russian communism)', М.: Nauka, 224 s.
3. Berdjaev, NA., 1990. 'Sud'ba Rossii (Fate of Russia)', М.: Izd-vo MGU, 256 s.
4. Pokrovskij, AI., 1908. 'Vethozavetnyj profetizm kak osnovnaja, tipichnaja čerta biblejskoj istorii Izrailja (Old Testament prophetism as the main, typical feature of the biblical history of Israel)', Zhurnal «Bogoslovskij vestnik», Moskva, №4, s.764–793. [online] Dostupno: http://www.odinblago.ru/profetizm_osnova
5. Danilevskij, NJa., 1991. 'Rossija i Evropa (Russia and Europe)', М.: Книга, 574 s.
6. Novikova, L., Sizemskaja, I. 'Idei messianizma v russkoj filosofii (The ideas of messianism in Russian philosophy)'. [online] Dostupno: http://ecsocman.hse.ru/data/310/863/1216/006_Novikova.pdf
7. Prohanov, IS., 1993. 'V kotle Rossii (In the boiler of Russia)', М.: Protestant, 255 s.
8. Prohanov, IS., 1925. 'Novaja, ili Evangel'skaja zhizn' (New or Gospel Life)', Zhurnal «Hristianin», Leningrad, №1, s.4–23.
9. Sinicyna, NV., 1998. 'Tretij Rim. Istoki i jevoljucija russkoj srednevekovoj koncepcii (XV – XVI vv.) (Third Rome. The origins and evolution of the Russian medieval concept (XV – XVI centuries))', М.: «Индрик», 416 с.
10. Solov'jov, VS., 1989. 'Sochinenija v dvuh tomah. T.1. Filosofskaja publicistika (Works in two volumes. T.1. Philosophical journalism)', М.: «Pravda», 687 s.
11. Chornomorec', JuP. 'Rosijs'kyj svit patriarha Kyryla (iz bolem za dolju RPC i osobysto patriarha) (Russian world of Patriarch Kirill (with pain for the fate of the Russian Orthodox Church and personally the patriarch))'. [online] Dostupno: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/2009/11/10/27713.html>

* * *